

ÇUBUK VE ŞABANÖZÜ BÖLGELERİ ALEVİ KÖYLERİNDEKİ CEM GELENEKLERİNE MÜZİKAL AÇIDAN BİR BAKIŞ*

A Musical View to the ‘Cem’ Rituals of Çubuk and
Şabanözü Alevis

Cenk GÜRAY**

Öz

Ankara şehri, gerek uzandığı tarihsel derinlik ve gerekse de beslendiği kültürel çeşitlilik açısından kapsamlı bir gelenek üzerine yerleşmiş ve Cumhuriyet Dönemindeki siyasi önemini geçmişindeki bu kültürel birikim ile pekiştirmiş bir merkezdir. M.Ö. 3000’li yıllardan itibaren zengin bir kentli kültür ile yoğrulmuş olan Ankara’nın nitelik ve nicelik açısından zengin geleneksel müzik kültürü, şehrin geçmişindeki kültür mirasının en önemli göstergeleri arasındadır. Söz konusu nitelikli müzik kültürüne paralel olarak ortaya çıkan değişik dini kültürlerin varlığı, Ankara’ya ait dini ve dindışı geleneksel müzik örneklerine bu dinlere ait simgelerin girmesini mümkün kılmıştır (Güray, 2017a: 46). Bu kadim kültür geleneğini Çubuk ilçesi özelinde değerlendirdiğimiz zaman, İslamiyet sonrası dönemde “Alevilik” inancının bu bölgenin yaygın inanç sistemlerinden biri olduğu görülebilmektedir. Bu çalışmanın amacı Çubuk bölgesi Alevi köylerindeki ‘cem’ ritüellerini özellikle kullanılan dini musiki formlarını ve bu formların işlevlerini inceleyerek, bölgeye has ortak ve özgün uygulamaların, önemli sembol ve simgelerin tartışılması ve bu manada Çubuk’taki Alevilik kültürünü dini müzik uygulamaları açısından benzer “ocak” sistemi içinde olan diğer bölgelerle benzerlik ve farklılıkların ortaya konmasıdır. Bu manada, Çubuk bölgesi ile “ocak” bazında bağlantı kurabilen Çankırı Şabanözü bölgesi de bu çalışma içine alınmış ve bu bölgeler arasında “ocak kültürüne” dayalı bir ilişkiler ağı ile aracılığıyla ortaya çıkan etkileşim “müzik” üzerinden incelenmiştir. Çalışma için yazar tarafından Çubuk’un “Susuz” köyünde yapılan röportaj ve alan araştırması kayıtları kullanılmış, bunun yanında daha önce bu bölge ile ilgili Alevilik müzik kültürü bağlamında yapılmış çalışmalardan da destek alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Alevilik, cem, ocak, duvaz-ı imam, semah, Çubuk, Şabanözü

Abstract

The city of Ankara-the capital of Turkish Republic-carries a great cultural importance regarding both its rich historical background and extensive multi-culturality. The city history going back to 3000 years B.C. has led to the improvement of an extensive traditional music culture within the Ankara city center and the neighbouring towns. This traditional music culture naturally carries the structures and symbols of various music cultures hosted by Ankara. Moreover, Alevi belief system which is quite widespread within the city and the connected towns specifically in the Çubuk region seems to be a main source for the symbolic structures of the religious music examples. The aim of this study, is to make a research on the “cem” rituals of the Alevi villages in the Çubuk region concentrating mainly in the forms, the functions and the symbolic characteristics of religious music examples performed during these rituals and to detect the possible similarities and the differences of these examples with the ones experienced in the regions sharing the similar “ocak” system with Çubuk region. Therefore, Çankırı Şabanözü region which has strong connections with Çubuk among the Alevi “ocak” system was also included in the study to examine the musical reflections of these connections of faith. Interviews, recordings acquired from regional surveys performed by the author will be utilized to perform the study. Also knowledge and data support is taken from the previous research studies performed in the region.

Keywords: Alevi belief system, alevi music, cem, duvaz-ı imam, semah, Çubuk, Şabanözü

* Makalenin Geliş Tarihi: 09.11.2019, Kabul Tarihi: 03.02.2019. DOI: 10.31624/ıkhbdv.2019.37

** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Ankara Devlet Konservatuarı Müzik Bilimleri Bölümü Müzik Teorileri Anabilim Dalı , cenk.guray@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9410-725X>

1. Giriş: Ankara Dini Müzik Kültürü İçinde Çubuk'un Önemi

Ankara şehri Anadolu geleneği adına, Cumhuriyet dönemindeki siyasi öneminin köklerini uzandığı tarihsel derinlik ve beslendiği kültürel çeşitlilik aracılığıyla destekleyen önemli bir kültürel merkez olagelmıştır. “M.Ö. 3000’li yıllardan itibaren zengin bir kentli kültür ile yoğrulmuş olan Ankara’nın nitelik ve nicelik açısından kapsamlı geleneksel müzik kültürü, şehrin geçmişindeki kültür mirasının en önemli göstergeleri arasındadır. Söz konusu zengin kültürün içindeki çok kültürlü bileşenlerin de etkisiyle ortaya çıkan değişik inanç sistemlerinin varlığı, Ankara’ya ait dini ve dindışı geleneksel müzik örneklerine bu sistemlere ait simgelerin girmesini mümkün kılmıştır.” (Güray, 2017a: 46) Bu kadim kültür geleneğini “Anadolu’nun en eski Türkmen yerleşimlerinden olan” Çubuk ilçesi (Çalık, 2016: 181-190) özelinde değerlendirdiğimiz zaman, İslamiyet sonrası dönemde ‘Alevilik’ inancının bu bölgenin en yaygın inanç sistemlerinden biri olduğu görülebilmektedir (Demir, Güray, 2016: 240). Bu çalışmanın amacı Çubuk bölgesi Alevi köyleri ile bu köylerin “Alevilik inancı ve ocak sistemi açısından” irtibatlandırılabilirdiği Çankırı Şabanözü gibi Çubuk ile “coğrafi-inançsal” temelde komşuluk ilişkisi olan bazı bölgelere ait köylerin “cem” gelenekleri içinde müziğin işlevi ve kullanımı açısından karşılaştırmalı bir biçimde incelenmesidir. Bu bölgelere ait “cem” gelenekleri içinde yer alan dini müzik formlarının kullanım ve işlevlerindeki benzerlik ve farklılıklar, bu bölgeler arasındaki “ocak” ilişkileri açısından da yorumlanarak bölgeye veya “ocak” geleneklerine ait bazı ortak uygulamaların da işaret edilmesi hedeflenmektedir. Araştırmada “literatür taraması” ve “alan araştırması” yöntemleri, “içerik analizi” ve “ezgisel analiz” teknikleri kullanılarak (Karahasanoglu, Yavuz, 2015: 21-34, 59-79), “Alevilik içindeki ocak ilişkilerinin dini musiki uygulamaları” açısından bir ortaklık yaratıp yaratmadığı sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Bu çalışma için öncelikli olarak “yazar” tarafından Çubuk ilçesi Susuz köyünde yapılan “alan çalışmasında” ortaya çıkan rapor ve kayıtlar aracılığıyla elde edilen veriler kullanılmıştır. Bunun yanında daha önce bu bölge ile ilgili Alevilik müzik kültürü bağlamında yapılmış çalışmalardan da destek alınarak bu kaynaklarda üretilen veriler, alan araştırmasındaki bilgilerle bir arada incelenmiştir. Bu anlamda derlenen tüm bilgiler “içerik analizi” ve “ezgisel analiz” teknikleri aracılığıyla “analiz” edilerek araştırma sorusu cevaplanılmaya çalışılmıştır.

2. Çubuk’ta Alevilik

Çubuk İlçesi, sınırları içerisinde barındırdığı çok sayıdaki Alevi köyü ile Alevi toplumunun dini geleneklerine dair pek çok önemli bilgiyi yansıtabilme gücüne sahiptir. Özellikle son dönemde emekli kesimde artan kentten köye doğru “gerisine” göç ve köylerdeki aktif cemevlerinin mevcudiyeti ile Alevilikte “yol kardeşliği” anlamına sahip olan musahiplik (Yaman, 2011: 207) geleneği sayesinde bu köylerdeki dini uygulamalar canlı bir şekilde devam etmektedir (Arslanoğlu, 2001: 109). Bu manada Çubuk ilçesi, bu makalede ağırlıklı olarak işlenecek olan Susuz Köyü ve diğer Alevi köyleri aracılığıyla Ankara’nın Alevilik inancına dair geleneklerini en yoğun biçimde yansıtan yörelerinden biri olarak öne çıkmaktadır (Elden, 1997: 9). Bu özellik,

Çubuk Havalisindeki Alevi “ocaklarının” çeşitliliği aracılığıyla da tespit edilebilir. Ali Yaman (2007) “ocak” kavramını şöyle tanımlar: “Ocak terimi, Alevilerde dinsel hizmetleri gören Dedelerin aileleri ve bu aileler çevresinde oluşan organizasyonu ifade etmektedir. Alevilerde her dede ve talip ailesi bir ocağa dâhildir. . . Alevi topluluklarda ocak disiplinine dayalı organizasyon kutsal temellere dayanmaktadır, çünkü bu ocakları oluşturmuş aileler aynı zamanda keramet sahibi ululardan da gelmektedir. . . Alevi ocakları, Dede Garkın, Sarı Saltuk ve Hıdır Abdal gibi Alevi geleneğinin evlad-ı resul (seyyid) saydığı ve kutsal kabul ettiği din ulularının adlarını taşımaktadır.” (Yaman, 2007: 230-231)

Bu tanımıyla “ocak” kavramı bir yandan Alevi inanç geleneğinin tarihsel açıdan sürekliliğini sağlarken, öbür yandan da ocaklar arası iletişim aracılığıyla Alevi toplulukları arasındaki etkileşimi ve ortaklığı da şekillendirmektedir. “Çubuk Havzası Alevî Ocakları” olarak adlandırılan ve hiyerarşik olarak birbirine bağlı olan Alevî ocakları şunlardır (Ersal, 2011b: 188): Şah Kalender Veli Ocağı, Seyyid Hacı Ali Turabi Ocağı, Cibali Sultan Ocağı, Seyyid Hacı Muradı Veli Ocağı, Mehmed Abdal Ocağı. Söz konusu beş ocak Ankara-Çubuk, Çankırı-Şabanözü merkezli olarak teşkilatlanmıştır ve bu ocaklar arasında ileride de ifade edilebileceği gibi yoğun bir inançsal etkileşim vardır.

Bu çalışma kapsamında, gerek yazarın alan araştırması yaptığı Ankara-Çubuk-Susuz köyü (2012), gerek Armağan Elçi tarafından gerçekleştirilen alan araştırmasına (2007) dair verilerin Elçi ve “yazar” tarafından yapılan “içeriksel” ve “ezgisel analizler” ile ortaya konduğu Çankırı-Şabanözü-Kutluaşar köyü gerekse de İbrahim Arslanoğlu tarafından araştırılan (1998) ve ortaya konan verilerin diğer köylerdeki verilerle “karşılaştırmalı olarak incelendiği” Ankara-Çubuk-Çit köyüne ait cem ritüelleri, “cem töreninin” simgesel altyapısı ve “ibadet” temelini oluşturan “hizmetler” (Güray, 2012a: 133), bu hizmetleri gerçekleştiren görevliler ve bu söz konusu hizmetlerin müzikle irtibatı temellerinde tartışılıp, analiz edilmiştir. Çalışmada elde edilen müzikal örnekler anlamsal, ezgisel ve ritmik analize tabi tutularak incelenilen yöreye dair bazı temel dini müzik tercihlerinin tespit edilmesine gayret gösterilmiştir. İnceleme yapılan köylerden Ankara-Çubuk-Susuz (KK-1, KK-2; Güray, 2018: 551-555) ve Çankırı-Şabanözü-Kutluaşar (Elçi, 2011: 136) köylerinde “görgü cemi” olarak da yapılandırılan (Güray, 2012a: 147) “Abdal Musa” cem törenleri teşhis edilirken, Çit köyünde ise “ölüm ritüelleri” ile bağlantı kuran “Dar Kurbanı Cem’i” ile ilgili literatürdeki bilgiler (Arslanoğlu, 1998: 11-34) “içerik analizi” tekniği ile incelenip, ortaya çıkan sonuçlar tartışılmıştır.

3. Çubuk ve İnançsal Olarak Bağlı Olduğu Bölgelerin Alevi Kültüründe Dini Musikisi Uygulamaları: Susuz ve Kutluaşar Köylerindeki Cem Geleneklerine Bir Bakış

3.1 Çubuk Susuz Köyü: Coğrafi Konum

Susuz Köyü Çubuk bölgesinde Alevi inançlarına dair gelenekleri en yoğun biçimde yaşamaya devam eden köylerden biridir. Köy batıdan Sele ve Çit köyleri ile Kuzeybatıdan Yukarı Çavundur, güneybatıdan Tahtayazı, güneyden Kızılöz, güneydoğudan Yukarı Emirler, kuzeyden Kalfat, kuzeydoğudan Dalyasan, Meşeli, güneydoğudan Kuyumcu köyleriyle çevrilidir. Susuz Köyü, kuzeyinde yer alan 1895 m yüksekliğindeki Aydoğdu Dağı'nın eteklerinde kurulmuştur. Aydoğdu Dağı, Batı Karadeniz Dağlarının en güney sınırını oluşturan Köroğlu Dağlarının en güney ucunda yer alır. Daha çok volkanik yapı etkisini gösterir. Köyün coğrafi konumu daha çok dağlık olup ova görünümündeki düzlükleri yok denecek kadar azdır (Elden, 1997). Köydeki birkaç küçük akarsu Çubuk Çayı'na ulaşır. Çubuk II Barajı köy sınırlarına oldukça yakındır. Köyün ilçeye uzaklığı 15 km.dir. Avcı'nın ve kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre daha önce köyün adı "Yeniköy" iken, bu ismi sonradan köyün giriş kısmındaki 'Susuz Mevkiinden' almıştır (KK-1, KK-2, 2012; Aktaran Arslanoğlu, 2001: 86).

3.2 Çubuk Susuz Köyü: Sosyo-kültürel Yapı

Köyün Sosyo-kültürel yapısı ile ilgili de 1 Temmuz 2012 tarihinde "yazar" tarafından Dede-Arif Hikmet Dalkılıç ve Zakir Battal Dalkılıç ile yapılan görüşmede bazı bilgilere ulaşılmıştır (KK-1, KK-2, 2012). Bu duruma göre köyün sakinleri kökenlerini Horasan'dan gelen Emirce Aşireti'ne bağlamaktadırlar ki bu aşiretin de geçmişinin "Oğuzların uç beylerine" dayandığı kaynak kişiler tarafından ifade edilmektedir (KK-1, KK-2, 2012). Söz konusu aşiret Horasan'dan sonra sırasıyla Mardin-Cizre, Halep-Antep, Sivas ve Konya-Karaman bölgelerine uğrayarak şu an konuşlandıkları bölgeye gelmişlerdir. Aşiretin kültürel etkileri göçler aracılığıyla Tunceli, Yozgat, Sivas ve Tarsus'a dek ulaşmıştır (KK-1, KK-2, 2012) Ocağın simgesel olarak kökeni XV. Yüzyıl'ın önemli tarihi kişiliklerinden *Seyit Cibali Sultan'a* (Seyyid Sultan Cibali) dayandırılmaktadır ve bu anlamda ocak "Cibali Sultan Ocağı" olarak tanımlanmaktadır (KK-1, KK-2, 2012). Seyyid Sultan Cibali "Horasan" kökenli olduğuna inanılan "alperenlik" geleneğinin son kuşak temsilcileri arasındadır. Kendisi, II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet ile kurduğu yakın ilişkiler aracılığıyla temsil ettiği inanç anlayışının Osmanlı devlet geleneği içinde de yaygınlaşmasını sağlamıştır. Sultan Cibali'nin Bursa'da "subaşlık" görevini yapmış olması bu durumun sonuçlarından biridir (KK-1, KK-2, 2012). Cibali Sultan'ın, Fatih'in hocası ve Hacı Bayram Veli'nin müridi olan ve Bayramiyye'nin "şemsiyye" kolunun kurucusu Akşemseddin (Güray, 2012a: 101) ile de yakın ilişkiler içinde olduğu bilinmektedir. Çubuk'un Susuz köyü, "ocak kültürü" tarafından aktarılan manevi mirası cem gelenekleri ve süreği aracılığı ile büyük bir canlılıkla sürdürmektedir.

3.3 Çubuk Susuz Köyü-Cem Gelenekleri

1 Temmuz 2012 tarihinde yazar tarafından, “Dede” Arif Hikmet Dalkılıç ve “zâkir” Battal Dalkılıç’la yapılan görüşmede Susuz köyündeki cem geleneklerine dair bazı bilgiler edinilmiştir. Bu bilgilere göre, cem törenlerinin tarihleri eski yıllarda genelde Perşembe günlerine denk gelecek bir biçimde ayarlanırken, günümüzdeki planlamanın genelde cemaatin uygun gün ve saatlerinin ve “cem’i” gerçekleştirmeyi gerekli kılan “ölüm” gibi durumların dikkate alınarak yapıldığı anlaşılabilmektedir (KK-1, KK-2, 2012). Geçmiş yıllarda özellikle “görgü cemi” olarak da tasarlanan “Abdal Musa Cemi’nin” de “ocak aylarında” planlandığı da görüşülen kaynak kişiler tarafından aktarılmıştır (KK-1, KK-2, 2012).

Arslanoğlu 2001 yılında yaptığı alan çalışmasında, Susuz köyündeki cem geleneklerini yürüten erkân ve hizmet sahibi kişileri aşağıdaki gibi tanımlamıştır (2001: 77-78):

1. Dede: Zülfikar Elden
2. Gözcü: Ahmet Sayıcıoğlu
3. Zakirler: Fazlı Tavan, Battal Dalkılıç, Yukarıemirler Köyünden Yakup Akdoğan, Hasan Eryılmaz, Feti Yıldız
4. Lokmacı: Rıza Eryılmaz- Kemal Dönmez
5. Kurbancı: Kasım Yıldırım
6. Saki: Ahmet Erseven
7. Carıcı: Emin Sayar
8. Seccadeci: Veli Yıldırım
9. Delilci: Halil Aslan
10. Sakkacı: Arif Hikmet Dalkılıç
11. Sır Suyu: Zübeyde Dilmen
12. Yasavurlar: Mehmet Harmancı, Murat Akyar
13. Sofracı: Nesimi Gülletutan
14. Kilerci: Bayram Gürcan

2012 yılında tarafımızca yapılan görüşme ve alan çalışmasında ise dedelik postunda Arif Hikmet Dalkılıç’ın yer aldığı dikkat çekmiştir, Battal Dalkılıç ise zakirlik görevine devam etmektedir. Yapılan söyleşide ilk dikkat çeken nokta, aşiretin tarihinin anlatılırken Yavuz Sultan Selim (1470-1520) ile ilgili olumsuz bir bakış açısının yansıtılmasıdır. Bu durumun sebebi olarak Yavuz Sultan Selim’in Osmanlı Devleti’ni Türk kökenlerinden uzaklaştırarak Arap kültürüne yaklaşırması gösterilmektedir

(KK-1, KK-2, 2012; Demir, Güray, 2016: 241). Aşağı Emirler Köyü kökenli âmâ bir ozan olan XIX. Yüzyılın sonu XX. Yüzyılın başında yaşamış olan Budala İsmail, cem törenlerinde kullanılan eserlerin bir kısmının bestecisi olarak gözükmektedir (KK-1, KK-2, 2012). Köyün hizmet sahipleri arasında “rehber” hizmetini üstlenen bir kişinin mevcut olmamasının sebebi, “ocağın” kökeninin peygamber soyu ile bağlantısına dayandırılmaktadır (KK-1, KK-2; Arslanoğlu, 2001: 98). Alevi cem geleneğinde nispeten seyrek rastlanan “seccadeci” hizmetine Susuz köyünde rastlanmaktadır (KK-1, KK-2).

Abdal Musa Cem’i ya da “Görgü Cem’i” halen Susuz köyünde yürütülen sürette özel bir anlama sahiptir. Bu cem töreni Hz. Muhammed’in hayatına temas eden ve oradan esinlenen içeriği ve “tövbe (gurbet çekme), dara durma-hellalleşme, musahiplerle ilgili sorgunun yapılması gibi bölümleriyle (KK-1, KK-2, 2012) adeta bir tür “ahlaki yüzleşmeyi” içermekte ve toplumsal düzen adına ciddi bir önem arz etmektedir (Güray, 2012a: 146-147). Bu Cem’e ancak ikrar vermiş, yani “erkân-tarikat kuralları ve yolu” açısından olgunluğu kabul edilmiş kişiler katılabilir (Çağlayan, 2017: 35). Yine, genel istek doğrultusunda Musahiplik Cem’inin ya da Dar Kurbanı (vefatın 52. günü) Cem’inin de köyde zaman zaman düzenlendiği kaynak kişiler tarafından ifade edilmiştir (KK-1, KK-2, 2012).

Susuz köyünde ifâ edilen Cem törenlerinde her hizmetin sonunda bir müzik icrası kısmı yer almaktadır, bu kısımlarda 12 imamın isimlerinin tekrarlanarak, övüldükleri “duvaz-ı imam” türündeki eserler (Güray, 2012a: 138) özel bir ağırlık taşımaktadır (Güray, 2012c). Yazar tarafından yapılan görüşmede cem törenlerindeki akışın aşağıdaki sırada cereyan ettiği tespit edilmiştir (KK-1, KK-2, 2012):

1. Kurban için tekbir verildikten (tekbirleme) sonra önce “Kevser Suresi” okunur, ardından âşık (zakir), üç adet duvaz-ı imam okur.
2. Kurbanlar kesildikten sonra kazanda kaynatılırken de Susuz köyüne özgü bir duvaz-i imam icra edilir. Törenin bu bölümüne “kazan hizmeti” ya da “kazan hakkı” ismi verilir. Bu bölümde tören sonunda ikram edilecek “lokmanın” pişmesiyle insanın olgunlaşması eşleştirilerek bir tür gönül birlikteliği oluşturulur (Çağlayan, 2017: 74). Ekseriyetle bu bölümden önce “muhabbet” edilebilmesi için birkaç deyiş icrası söz konusu olabilir, söz konusu muhabbet kısmı “gaip erenler hakkı” olarak da ifade edilir.
3. Genelde icra edilen ezgilerin yöresel icra gelenekleri ile benzerlik göstermesi dikkat çekicidir. Özellikle duvaz-ı imam ezgileri son derece özgün bazı yöresel kalıpları ihtiva etmektedir.
4. Hizmetlerin arasındaki muhabbet kısımları esnasında çalınan ezgiler ise “Emlek Bölgesi” âşık ezgilerini andırır.
5. Âşık (zâkir) tarafından bir “safalama” icra edilir.

6. Delil (Çerağ Uyandırmak) Hizmeti için bir deyiş seslendirilir, bu deyiş Kalecik'te icra edilen aynı türdeki ezgiler (Güray vd., 2010: 77) ile de ciddi benzerlik içerir, 12 İmam'ın ismini içerdiğinden dolayı bu eserin de duvaz-ı imam kategorisinde değerlendirilmesi mümkündür. Eser diğer duvaz-ı imam örnekleriyle benzerlik içermektedir.
7. Bir "vicdani" sorgulamanın da yaşandığı "Dar'a çekme" anında ve Dar kurbanı esnasında da duvaz-ı imam okunması geleneği vardır. Bu Duvaz-ı İmam içerdiği sözleri aracılığıyla dardaki kul için bir anlamda şefaet ve yardım dilemektedir. (Hak, Muhammed Ali, Yetiş darda koyma beni; Ey Muhammed Mustafa (Hz. Ali) el aman yetiş...)
8. Susuz köyündeki cem geleneklerinin hemen her adımında Kuran-ı Kerim referansları ile hareket edildiği görülmektedir. Bu durum Çubuk, Çankırı, Ordu Alevisi'nde görülen bir alışkanlıktır (Elçi, 2011: 135-138). Dede, söyleşide hemen her hizmet için Kuran-ı Kerim'den bir referans aktarmış, örneğin "Tanrısal nura" ulaşmayı sembolize eden "delil uyandırma" için "Nuh suresini" (Çağlayan, 2017: 59) referans vermiştir.
9. Musahipler "Erkan'dan geçerken", yere yatırılıp üzerlerine beyaz çarşaf örtülerek, adeta "ölmeden önce ölmek" simgesinin canlandırılması gündeme gelmektedir. Bu esnada "Bacılar" yani "Musahiplerin eşleri" de "darda" durmaktadır. Musahiplik temelli kardeşlik olgusu kaynak kişilerden alınan bilgiye göre "Hz. Muhammed'in hicreti sonrası" Medine'de ortaya çıkan sosyal zorlukların "ensar (ev sahibi-yerli)" ve "muhaçir (yabancı-göçmen)" uzlaşmasıyla aşılması hadisesi temel alınarak oluşturulmuştur (KK-1, KK-2, 2012).
10. Cem ibadetinin değişik noktalarında Alevi müzik geleneği içinde yer alan değişik makamsal ezgilerin de kullanılması dikkat çekicidir. Abdal Musa Cem'inde Erkan'ı simgeleyen duvaz-ı imam ezgisi musahipler "erkân'dan" geçerken icra edilir.
11. Yiyecek içmeden önce muhabbet kısmı gelir ve bu kısımda bir Kerbela ağzı seslendirilir, Bu kısmın ardından "yürek hakkı" kısmı başlar. Bu kısımda musahipler "kurbanın yüreğini" "sırrı paylaşmayı" simgelemek adına birlikte yerler ve bu esnada kısa bir duvaz-ı imam icra edilir.
12. Bu kısma müteakip olarak "miraçlama" kısmı başlar ki bu kısımda "Geldi Cebrail" sözleriyle başlayan ve Cebrail'in Tanrısal bilgiyi Peygamber Hz. Muhammed'e aktarmasını simgeleyen "miraçlama" türünde bir ezgi seslendirilir. Arkasında "La İlaha İllallah" sözleriyle başlayan ve "Allah'ın birliğinin ve bu birliğin evrendeki yansımalarının zikredildiği" Tevhid kısmı gelir (Güray, 2012a: 21).
13. Bu kısmın ardından Kırklar Semahı icra edilir, kaynak kişiler bu semahın "musahipler" tarafından dönüldüğü ifade etmişlerdir (KK-1, KK-2, 2012). Semah'ın sözleri 'Vardık Kırklar Dergâhı'na' dizeleriyle başlar. Semah değişik ri-

tim yapılarından oluşan iki kısımdan ibarettir, içinde geçen ‘Elleri çalpara çalar’ sözleri Anadolu’nun en eski dini müzik çalgılarından olan ve Hititler döneminde de dini ayinlerde kullanılan “çalparaya” gönderme yapar (Güray, 2017a: 158).

14. Ardından “5 Bacı” “İmam Zeynel Abidin’in” Kerbela’da “Ehl-i Beyt” kadınları tarafından korunmasını temsil eden (Güray, 2012a: 144) semahı döner, bu semahtaki sözler de Zeynel Abidin-Kerbela ve secde-niyaz kavramları ile iritbatlıdır.

15. Arkasından törenin “Şükürcelik Secdesi” kısmı gerçekleşir, bu kısım içinde “sırat köprüsü” simgesi de mevcuttur.

16. Ardından Kerbela’yı simgeleyen “sakka suyu” ikramı yapılır, bu noktada Kur’an tecvidini andıran ezgisel kalıplar eşliğinde “Kerbela” olayını lanetleyen ve buradaki acıyı yanıstan sözler, bağlama eşliği olmadan ifade edilir. Bu kısım için “Azhab Suresi’nin 57. Ayetine” gönderme yapılır (KK-1, KK-2, 2012; Çağlayan, 2017: 127).

17. Daha sonra Kerbela ile ilgili bir mersiye okunur, Mersiye’nin sözleri “Gön-lüm Hüseyin’in yasına düştü” dizeleriyle başlar. Ardından “Yezid’e” lanet edilir.

18. Sakka duasının okunması da geleneksel cem akışında mevcuttur. Bu kısım “Dede” tarafından yönlendirilir.

19. Kur’an-ı Kerim okunması ile törenin sonuna yaklaşılr.

20. Okunan Gülbeng duası ile günahlar için affedilme, dilenir “şefaaf” için yalvarılır, hayırlı bir hayat yolu ve yönü için temennide bulunulur (KK-1, KK-2, 2012; Çağlayan, 2017: 135).

21. Anadolu’nun değişik bölgelerindeki Cem törenlerinde de rastlanan (Güray, 2012a: 143) “oturan duran duası” ile tören sona erer. Bu dua ile gülbeng duası iç içe olarak da okunabilir (KK-1, KK-2, 2012; Çağlayan, 2017: 135) , “oturan duran” duası maddi ve manevi hayat arasında ikrarı korumayı diler.

Genel anlamıyla Susuz köyündeki ayin yapısı incelendiğinde Duvaz-ı İmam türünde veya bu türün simgelediği geleneğe yakın duran eserlerin yoğunluğu ve özellikle bu ezgilerdeki yöresel müzik ve şiir geleneğinin etkisi dikkat çekicidir. Bu anlamda Susuz köyünde rastlanılan tipik bir “duvaz-ı imam” ezgisi yazar tarafından notaya alınarak, bu kalıbın temel özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır (Nota 1). Duvaz-ı imam eserinin sözlerinin benzeri Çağlayan tarafından aşağıda aktarılmıştır:

“‘Kulû veşrebû’ zamanında var idi,
Hak Muhammed Ali’ye indi bu kazan,
‘Ve yüt’imûne’t-ta’âme alâ Hûbbihi’,
Hasan, Hüseyin’e indi bu kazan...” (2017: 163)

Nota 1: Kazan Hakkı için icra edilen “duvaz-ı imam” ezgisinde kullanılan temel ezgi ve ritim kalıpları

Yukarıda notası verilen ezgi yapısı yöresel icra pratiğinde sadece “duvaz-ı imam” ezgisi olarak adlandırılmakta ve duyulan hemen hemen tüm duvaz-ı imam ezgileri bu kalıpta icra edilmektedir. Yöresel kültürde kavramsal karşılığı mevcut olmayan bu yapıyı tanımlayabilmek için “geleneksel nazariyat” anlayışındaki kalıplar devreye sokularak, yapının tarihsel ve yapısal özellikleri tanımlanmıştır. Söz konusu ezgi yapısı, “Karcığar (B)”, “Nevruz-Hüzi (A)”, “Arazbar (C+A)” ve “Neva perdesi üzerindeki Buselik (C)” çekirdeklerinin bir birleşimi olarak görülmektedir (Güray, Karadeniz, 2018; Karadeniz, 1983: 93-109; Güray, 2017b, 88-90; Kutluğ, 2000: 143-204). Usül yapısı ise “Devr-i Turan (7/8, 2-2-3)” ve “Aksak (9/8, 2-2-2-3)” usüllerinin bir bileşkesi olarak ortaya çıkmıştır (Karadeniz, 1983: 35-42). Söz konusu makam yapılarının geçmiş XV. Yüzyıl müzik geleneğine dayanmaktadır (Kutluğ, 2000: 143-204). Söz konusu ezgisel çekirdeklerin bütününe baktığımız zaman, “yeden” perdesi olan rast’ın da etkisiyle “dügâh” perdesinde karar veren ezgi karakteri, neva perdesi üzerinde “hicaz çeşnisini” gerçekleştiren “hisar(bayati)-eviç” aralığının, “hüseyni-acem” aralığına dönüşmesi gibi özellikleri olan bir ezgi karakteri göze çarpmaktadır. Söz konusu ezgi yapısı, yukarıda bahsedilmiş olan “hüzi” makamının da etkisiyle rast perdesinde de asma karar yapmakta, hatta burada incelenen ezginin sonunda da “karar perdesi” olan “dügâh’a” gitmemektedir. Ama ezgide “dügâh’ın” bir ezgisel merkez olduğu işitilebilmektedir. Dolayısıyla, Nota 1’de işaret edilen ezgi yapısı “nazariyat kaynaklarında anlatılan” ve “yerel müzik geleneklerinde de” benzer özellikleri taşıyan yapısı ile “Karcığar” makamının sınırları içinde kabul edilebilmektedir (Kutluğ, 2000: 186-189; Karadeniz, 1983: 100-101).

Söz konusu ezgi ve ritim yapıları cem esnasında icra edilen “duvaz-ı imam” ezgilerinin hemen hepsinde görülürken, Miraçlama ve Tevhid’de de benzer kalıplara rastlanmıştır. Bu anlamda özellikle “duvaz-ı imam” ezgilerinde bazı karakteristik

makam ve usül kalıplarının değişik birleşimlerinin ezgi üretimi için kullanıldığı kabul edilebilir. Bu durum ortaya yöreye has özgün bir dini musiki repertuarı çıkarmıştır.

Susuz köyünün komşu olduğu ilçeler ile müzikal ve inançsal yönden olası etkileşimi, kuvvetle muhtemel Cem Töreni'nin müzikal yapısını taşıyan zakirlerin cem'lere katılmak için değişik Alevi köylerine gitmesi ile alakalıdır. Bu durumu inceleyebilmek adına Çit köyünde 1998 yılında gerçekleştirilmiş bir araştırmaya başvurulacaktır.

3.4 Çubuk Çit Köyü'nde Dar Kurbanı ve Cem Töreni

Çubuk ilçesine 16 km uzaklıkta olan Çit Köyü, Kalender Veli Ocağı'na bağlıdır, bu ocağın dedeleri Çubuk'un Kargın köyünden gelmektedir. Yazar tarafından incelenen Çubuk'un Susuz Köyü'ndeki Alevi yurttaşların talibi olduğu Cibali Ocağı'nın pirinin de Kalender Veli Ocağı olması, Susuz ve Çit köylerini olası bir “inançsal etkileşim” çemberi içine almaktadır. Bu köy Çubuk ilçesinin kuzeybatısına düşer. Avcı'nın verdiği bilgilere göre köy Aydoğdu Dağının eteklerine yakın Çit deresi denilen bir vadide kurulmuştur. Kuzeyinde Okçular, Hacılar, Balçılar, Kuzeydoğusunda Yukarı Çavındır Köyü, güneyinde Sele ve Manastır köyleri, batısında Tahta Yazı, Sarıkoz ve Mahmutoğlu köyleri bulunmaktadır. Ayrıca köye bağlı olan Avdullah Mahallesi köyün kuzeyinde yer alır (Aktaran Arslanoğlu, 2001: 79). Bu köyde 1998 yılında İbrahim Arslanoğlu tarafından “dar kurbanı ve bununla alakalı yapılan bir cem törenine” ait bir alan araştırması yapılmıştır (1998: 11-34). Söz konusu bilgiler yazar tarafından Susuz köyünden derlenen bilgiler ile karşılaştırılacaktır. Bu köyde ölen bir kişinin arkasından vefatından bir yıl sonra dar kurbanını yapılması adettir. Arslanoğlu'na göre: “Burada esas olan, ölenin hukuku olan kişilerle helalleştirilmesi olmakla birlikte bunun yanında o kişinin unutulmaması ve bir yıl sonra yakınları ve dostları tarafından tekrar anılması söz konusudur” (Arslanoğlu, 1998: 11).

Arslanoğlu söz konusu köyde 18 Nisan 1998 tarihinde gerçekleşen bir Dar Kurbanı'na ve ilgili cem törenine katılmıştır (1998: 11). Arslanoğlu'na göre köydeki cem törenlerinde 17 erkân hizmetinden bahsedebilmek mümkündür (Arslanoğlu, 1998: 14). Bu hizmetlerin ve bu hizmetlere atfedilen görevlerin 12'si cem törenleri sırasında yapılan tarikat hizmetlerini kapsar (Dede, Zakir, Sakkacı, Delilci, Karakazan [Lokmacı], Erkancı, Gözcü, Tıgıcı, Kurbanı, Yürekcı, Niyazcı, Paubuççu, Haberci [Peyik, Pazvant, Bekçi] ve bu hizmetleri yapanların “musahip” edinmiş olmaları şart koşular. Diğer 5 görev ise “şeriat” temellidir (Kahveci veya Çaycı, Carıcı [Süpürgeci], El Suyu, Seccadeci, Ocağcı [Gürgürücü] ve bu hizmetler için musahip edinmiş olmak şart koşulmaz (Arslanoğlu, 1998: 15-16). 17 hizmetin dışında, cem törenlerine gelenlere yer gösteren ve sonradan gelenleri töreni bozmadan yerlerine oturtan bir “kapıcı” bulunmaktadır. Ayrıca yemekten önce sofraları seren ve kaldıran sofracı, cem töreni sırasında sır suyu dağıtan “kadıncık ana” da söz konusu görev sahipleri içinde yer alır. Üç bacı olarak adlandırılan semahçılar da cem töreninde görev almaktadır (Arslanoğlu, 1998: 15). Susuz ve Çit köylerinde incelenmiş olan “cem törenleri” her

ne kadar farklı içerik ve işleve sahip olsalar da, uygulama açısından “seccadeci” görevinin mevcudiyeti, “bacıların” semah dönmesi (semah dönen bacıların sayısındaki farka ragmen) gibi pek çok benzerliğe sahiptir. Bu durum her iki köyün ocaklarının birbirleriyle manevi ilişkisine yorulabilir (Güray, 2018: 562, 563). Ocaklar arasındaki bağlantının cem ritüellerine etkisini daha da derinlemesine açıklayabilmek için “Çankırı”nın Şabanözü ilçesine bağlı Kutluaşar Köyü’nde icra edilen ve 2001 yılında Armağan Elçi tarafından kayıt altına alınan bir cem töreni ele alınmıştır. Bu cem töreninde Elçi tarafından tespit edilen ezgiler, Elçi ve makalenin yazarı tarafından “müzikal-makamsal analiz” tekniği ile incelenmiştir.

3.5 Çankırı-Şabanözü Kutluaşar Köyü’nde Abdal Musa Cemi

Ankara Çubuk ve Çankırı Şabanözü merkezli Alevi köyleri açısından Kalender Veli Ocağının ve bu ocağın taliplerini barındıran Şabanözü İlçesi Kutluaşar Köyü’nün özel bir önemi vardır. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi Çubuk’un Susuz Köyü’ndeki Alevi yurttaşların talibi olduğu Cibali Ocağı’nın piri Kalender Veli Ocağı’dır (Arslanoğlu, 1999: 61-73). Şabanözü Kutluaşar Köyü’nde talipleri bulunan Hacı Murad-ı Veli Ocağı’nın piri Hacı Ali Turabi Ocağı, yine aynı köyde talipleri de olan Hacı Ali Turabi Ocağı’nın da piri Kalender Veli Ocağı’dır (Arslanoğlu, 1999: 61-73). Bu yüzden, Şabanözü Kutluaşar köyünde talipleri olan üç ocaktan biri olan Kalender Veli Ocağı Çubuk ve Şabanözü bölgesi Alevi süreğini belirleyen temel ocak olarak gözükmektedir (Güray, 2018: 562).

Ankara/Çubuk-Çankırı/Şabanözü merkezli ocakları temsilen 04.04.2007 tarihinde Çankırı/Şabanözü-Kutluaşar köyünde izleyip kayıt altına alınan Abdal Musa ceminin düzenini Armağan Elçi aşağıdaki şekilde aktarmış (Elçi, 2011: 136-138), cemdeki hizmet sırasının da gözlemlenebilmesi için söz konusu sıralama bazı yorumlarla birlikte metne yansıtılmıştır:

Cem’e hazırlık aşaması; gusül abdestinin alınması, cem yapılacak evin kapısında Bakara suresi 58. Ayeti ya da A’raf suresi 161. Ayetinin okunması, eşişe ve pazuvantın (bekçinin) omzuna niyaz edilmesi, dedenin Kırklar Meydanına gelerek niyâz alıp postunu selamlaması, kemerbestini beline bağlaması, tarikat namazının kılınması, dedenin sefalanması, dedenin açış (akşam) gülbankını seslendirmesi, kahve ya da çay eşliğinde sohbet eyleminin gerçekleşmesinden ibarettir.

Cem töreninin başlamasının ardından hizmet sahiplerinin dara durarak dua alması, post âşığının Şah Hatayi’den on iki hizmet nefesini okuması, gözcünün cemin içeriği hakkında bilgi vermesi, bütün canların birbirleriyle görüşmesi (küsülü kalmamak adına), Kur’an okunması (Dede ya da canlardan bir kişi tarafından Bakara 37-38, Âl-i İmrân 103, Mâide 55-56, En’am 71, Tevbe 7, Kiyamet 14-15, Ahzab 46, Tahrir 8, Nisâ 26, A’raf 23 surelerinin tecvidi), dedenin istiğfar (tövbe, af dileme) gülbankını seslendirmesi ve görgü aşaması (Âl-i İmrân 103, Tahrir 8, Âl-i İmrân 29, Fâtur 18, İsrâ 13-14; Seccadeci hizmeti aracılığıyla Müsahipli canların seccadeye gelmesi; İstifgar ayetinin okunması; görgünün yapılması; Dedenin Fetih Suresi’nin 10. ayeti

okuması; Dedenin tecellâ duasını okuması; carcının hizmeti gerçekleşmektedir. Bu kısmın ardından cem birleme hizmeti, carcı hizmeti, sır suyu hizmeti ve çerağcı hizmeti gelmektedir. Bu esnada âşıklar, çerağ kavramı ile ilgili üç adet “duvaz-ı imam” ezgisi seslendirmektedirler. Sonrasında gelen “kurban hizmeti” kısmında ise “kurban sahiplerinin görümü”, “kurban rehberinin gülbanklanması”, “kurban dualaması” bölümleri gerçekleştirilmektedir. Bu kısmın ardında da âşıklar kurbanla ilgili üç adet duvaz-ı imam ezgisini seslendirirler. Kurban hizmeti hizmetinin gerçekleşmesiyle kurban meydana gelmiş olur, kurbanın pay edilmesi kısmında adeta erenlerin ruhları da ceme davet edilmektedir (Çağlayan, 2017: 73). Lokmacı (kara kazan) hizmeti ile “insanın olgunlaşmasını” yansıtan “pişme ve pişirme” hadisesi de (Çağlayan, 2017: 74) gündeme gelmektedir. Aşıkların kara kazan kısmıyla ilgili okudukları üç adet “duvaz-ı imam” ezgisinin arkasından, “temizlenme ve bağışlanma” noktasında gönderme yapan (Çağlayan, 2017:76) erkândan geçme hizmeti başlar. Cem töreni âşıkların erkânla ilgili iki nefes, bir duvaz okuması ve yüreğin dualanması süreçleri ile devam eder. Nazniyâz hizmeti âşıkların nazniyâzla ilgili duvaz-ı imam ezgisini seslendirmeleriyle sonuçlanır ve dem hizmetine geçilir. Bu iki hizmette, Kırklar Cemi’nde Hz. Muhammed’in Selman-ı Farisi’nin getirdiği bir adet üzüm tanesinin kudret eliyle ezilip Hz. Ali tarafından Hz. Muhammed’e aktarılması ve Hz. Muhammed’in bu taneyi tüm canlılara yetecek bir anlamda pay etmesi hadisesi hatırlanır (Çağlayan, 2017: 104). Ardından yürek lokması hizmetinin dedenin lokmayı kontrol etmesi ve “yürek hakkının” verilmesi kısımlarıyla sonuçlanmasının ardından âşıklar “yürek” ile ilgili üç adet “duvaz-ı imam” seslendirirler. Bu kısmı takip eden “aşıkların” hizmet bölümünde ise “Miraçlama’nın (son beş dörtlüğünde semah dönülerek), “tevhidlerin”, “Turnalar” ve “Kerbelâ” semahlarının icra edilmesiyle ayinin manevi açıdan önem arz eden “Miraç’ta tanrısal bilgi ile buluşulması”, “vahdet görüşünün içselleştirilmesi”, “sonsuz döngü” ve “hak” kavramlarının “müzikal uygulama” ile güçlü bir şekilde inananlara aktarımı sağlanmaktadır. Sakka suyu hizmeti Kerbelâ ile ilgili yoğunlaşmayı arttırır, bu noktada âşıklar “sakka” ile ilgili üç adet duvaz-ı imam seslendirirler. Sofra ve el suyu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi, Kur’an okunması, hizmet sahiplerinin dua alması, eksik-noksan duasının yapılması ve “outran-duran” duasının icrası ile cem töreni sona erer ve cem yapılan yerin temizlenme aşaması başlar.

Cem töreni ile ilgili olarak Elçi tarafından aktarılan bilgilerin, Çubuk Susuz köyündeki uygulamalar ile birlikte incelendiğinde aşağıdaki bazı ayrıntılar dikkatimizi çekmektedir:

Cem töreni ile ilgili verilen sıralamaya göre yedi farklı yerde duvaz-ı imam türünde ezgilerin seslendirildiği görülmektedir, çerağ hizmetinden kurban hizmetine geçişte, kurban hizmetinden kurban hizmeti hizmetine geçişte, kara kazan hizmetinden erkân hizmetine geçişte, yürek hakkının verilmesinden âşıkların hizmet bölümü aracılığıyla sakka suyu hizmetlerine geçişte ve sakka suyu hizmetinden sofracı hizmetine geçişte duvaz-ı imam ezgilerinin “üçer kez” seslendirilmekte olduğu görülebilmektedir. Erkân hizmetinden yüreğin dualanması hizmetine geçişte iki adet nefes ve bir

adet duvaz-ı imam ve naz-niyâz hizmetinden dem hizmetine geçişte ise bir adet “duvaz-ı imam” ezgisi okunduğu işaret edilmiştir. Diğer bir deyişle bölgede aynı Çubuk geleneğinde olduğu gibi özellikle erkân (hizmet) geçişlerinde genelde üç “duvaz-ı imam” okuma geleneği hakimdir. Bazı durumlarda okunan “duvaz-ı imam” sayısı değişse de bu türün simgesel önemi değişmemektedir. 12 sayısının Aleviliğin ve Bektaşılığın en önemli sembollerinden biri olduğu ve 12 temel hizmet, bu hizmetlerle ilişkilendirilen 12 post ve 12 imam’ı temsil etmekte olduğu tekrar hatırlanırsa, cem töreninde söz konusu eserlere verilen önemin de anlaşılması çok daha kolay olacaktır (Güray, 2012a:138). Duvaz-ı imam eserleriyle geçişi sağlanan veya dikkat çekilen hizmetler incelendiği zaman “duvaz-ı imam” ezgilerinin adeta “cem töreninin” temel anlamını işaret eden kısımlara “12 imam” sembolizmi aracılığıyla “kutsallık” atfettiği görülebilmektedir. Özellikle “Tanrısal bilginin” ön plana alındığı çerağ hizmeti, paylaşım, gönül birlikteliği ve olgunlaşmayı ifade eden kurban, kurbanacı, sofracı ve kara kazan hizmetleri, “vicdani” sorgulamanın esas alındığı “erkân” hizmeti, “sırrın” paylaşımını esas alan “yürek hakkı” hizmeti ve “hak-adalet” kavramlarının beşeri ve ilahi açıdan “Kerbelâ” kavramıyla bağlantılı olarak incelendiği “sakka suyu” hizmeti ve yine “vahdet” ve “adalet” kavramlarına gönderme yapan “naz-niyâz” ve “dem” hizmetlerinin anlamları (Çağlayan, 2017: 104-105) cem esnasında “12 imamın” adıyla taçlandırılmaktadır. Bu durum bize “cem’in” temel amaçları olan “vicdani-ahlaki temizlenme, vahdet görüşünde buluşma, Tanrısal bilgiye ortak olabilme, gönül birlikteliği, “kemâlata erme” ve toplumsal adalet kavramlarının (Güray, 2012: 106) adeta “duvaz-ı imam” ezgileri ve sözleri ile gelenek içinde mühürlendiğini, sırlandığını ifade etmektedir.

Bu bilgilerin ışığı altında, Şabanözü Kutluaşar Köyü’ndeki cem gelenekleri ile ilgili aşağıdaki genel tespitleri yapabilmemiz mümkündür:

Gülbeng okunmasına özel bir önem atfedildiği,

1. Duvaz-ı İmam türüne verilen genel önemin yüksek olması,
2. Cem töreninde Kur’an referanslarının çok güçlü ve yönlendirici bir biçimde kullanılması ki bu durumun, bölgedeki temel pir ocağına ismini veren Kalender Veli’nin etrafında toplanmış olan temel İslam bilgisine dayalı fikirlerin yoğunluğundan oluşmuş olması muhtemeldir (Arslanoğlu, 1999: 62).
3. Abdal Musa Cemi’nde öngörülen ve Çubuk Çit köyünde de dikkat çeken 17 hizmetin burada da mevcut bulunması,
4. “Yürek hakkı” ritüeline burada da aynı Çubuk geleneğinde olduğu gibi özel bir önem verilmesi.
5. Cem’deki hizmet ve görevlilerin Çubuk örnekleri ile paralellik taşıması.

4. Çubuk ve Şabanözü Bölgelerindeki Cem Törenlerinde İcra Edilen “Duvaz-ı İmam” Ezgilerinin Makamsal Yapılarına Dair Bir Değerlendirme

Dikkat edilirse cem geleneği içindeki “musiki” icrası tüm Alevi topluluklarında olduğu gibi Çubuk ve Şabanözü bölgelerindeki topluluklar için de çok önemli bir aktarım aracıdır. Bu musiki örneklerinde kullanılan kalıplar arası benzerliklerin, hem inanç kültürüne dair etkileşimin hem de simgeler ile müziğin yerel kültürde bağdaşmasının örnekleri olarak değerlendirilebilmesi mümkündür. Bu anlamda yazarın Susuz köyünden elde ettiği müzikal sonuçların, söz konusu köyün etkileşim halinde olduğu diğer bölgelerle de karşılaştırılabilmesi adına Armağan Elçi’nin birbirleriyle inançsal bağlantı taşıyan Çubuk ve Çankırı Şabanözü bölgelerindeki Alevi kültürüne dair yaptığı araştırmalar sonucu elde ettiği (2017) “duvaz-ı imam” örnekleri de incelemenin kapsamına alınmıştır. Duvaz-ı İmam yapısı içinde kabul edilebilecek 9 adet dini musiki örneğinin “makamsal analizi” Elçi ve makalenin yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir. Söz konusu analiz, yazarın “Bin Yılın Mirası” isimli nazariyat eseri (2017b) ile “Ekrem Karadeniz’in” “Türk Musikisinin Nazariye ve Esasları” başlıklı (1983) ve Yakup Fikret Kutluğ’un “Türk Musikisinde Makamlar” başlıklı (2000) eserlerinin kılavuzluğunda yapılmıştır. Nota 2’de Elçi tarafından tespit edilen Duvaz-ı İmam ezgilerinden birinden kesitler paylaşılmıştır:

Nota 2: Dar-ı Hüda Birliğini Seversen-Ankara Çubuk Dağkalfat Köyü-Hüseyin Çufadar ve Süleyman Ahi’den 09.12.2016’da derleyen ve notaya alan Armağan Elçi (2017).

Söz konusu ezgiler ile ilgili Elçi ve makalenin yazarı tarafından “birlikte” yapılan analizlerde aşağıdaki temel sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Bölgede üretilen “duvaz-ı imam” ezgileri ağırlıklı olarak ‘Karcıgar’ makamı içinde kabul edilebilecek kalıplar aracılığıyla üretilmektedir. Bu ezgiler çoğunlukla düğâh perdesinde bazen de neva veya çargâh perdelerinde (asma karar) karar vermektedir. Nota 2’deki ezginin (Dağkalfat köyü) a kısmı çargâh’da asma karar veren bir ezgiyi örneklerken, Nota 1’deki ezginin (Susuz köyü) b kısmında ise neva’da asma karar veren bir ezgi görülmektedir. Söz konusu yapı “Karcıgar” makamının temel özelliklerini yansıtacak bir biçimde “çoklukla” neva perdesi üzerinde bir “hicaz” ya

da çargâh perdesi üzerinde bir “nikriz” çeşnisi üzerine, düğâh perdesi üzerinde bir “Nevruz” (Güray, 2017b: 88-91) ya da “Uşşak” çeşnisini eklemektedir. Kararın bir pest sesi olan rast’ın da kullanımı “Hûzi” çekirdeğini de akla getirmektedir (Karadeniz, 1983: 93-109; Kutluğ, 2000: 203). Bazı durumlarda yine Hûzi makamının etkisiyle “rast-çargâh” perdeleri arasında atlamalar da teşhis edilebilmektedir.

2. Karcığâr eserlerden neva ve çargâh merkezlerini gösteren eserlerden bir kısmı neva perdesinde “hisar” ve “acem” perdelerine dokunarak bir tür Arazbar makamı hareketini de ortaya çıkarırlar (Karadeniz, 1983: 101). Böylesi bir ezgi yapısı Nota 2’nin b kısmında da teşhis edilebilmektedir. Bu ezgi yapısı “Susuz” köyü örneğindeki (Nota 1 c) “neva üzeri buselik” yapısına da benzemektedir. Dikkat edilirse birbirine yakın nispetlerdeki “hisar” ve “hüseyni” perdeleri birbirleri yerine de kullanılabilir. maktadır.

3. Susuz köyünden alınan eser karar perdesi olan düğâh’a gitmemekte ise de (Nota 2 b) Dağkalfat köyünden alınan eser “düğâh” perdesiyle bitmektedir (Nota 2 c).

Dolayısıyla Çubuk ve Şabanözü merkezli ocaklara bağlı köylerde Elçi ve Güray tarafından tespit edilen 10 adet duvaz-ı imam ezgisinde aşağıda gösterilen ezgisel çekirdek yapılarına rastlanmaktadır (Nota 3). Bu anlamda ezginin karar bölgesinde kullandığı Nevruz, Hûzi ve Arazbar kalıpları Nota 3c’de; orta bölgede kullanılan Neva’da Hicaz ve Neva’da Buselik Nota 3a ve 3b’de, yine yörede sıklıkla karşılaşılan “Hisar (Bayati) ve Hüseyni perdeleri arasındaki değişim” (Güray, 2017b: 123) ise Nota 3d’de gösterilmiştir. Bu anlamda ezgilerdeki makamsal yapı Karcığâr’ı temel almakta ve Hüseyni, Necid Hüseyni (Karadeniz, 1983: 99), Nevruz, Hûzi ve Arazbar gibi makam yapılarına da temas etmektedir.

Nota 3: Çubuk ve Şabanözü bölgelerindeki duvaz-ı imam ezgileri içinde yaygın bir biçimde rastlanan ezgi çekirdekleri

Söz konusu ezgilerle benzerlik taşıyan bazı dini musiki örnekleri, Eskişehir’deki Alevi köylerinde de göze çarpmaktadır. Örneğin Muammer Uludemir’in 1988 yılında Seyitgazi Arslanbeyli köyünden Ünzile Erdoğan’dan derlediği “Dem Geldi Semahı (Sarı çiğdem bürüyünce zemini)” ezgisinde de “Hûzi” temelli bir karar bölgesi, Neva üzeri Hicaz geçkili bir Karcıgar yapısı ve “hüseyini-hisar (bayatı)” perdeleri arasındaki bir değişim gibi, Çubuk ve Şabanözü’nde rastlanan özelliklerle karşılaşılabilmek mümkündür (1988: 20). Bu durum yüksek ihtimalle XIV. Yüzyılda yaşadığı düşünülen “Abdalan-ı Rum” zümresine müntesip Şeyh Sücaaddin Veli’ye bağlı olan Arslanbeyli köyünün inanç özelliklerinden kaynaklanmaktadır (Çalık, 2016: 185). Zira Çankırı Şabanözü ve Çubuk bölgesi inanç kültüründe önemli bir pay sahibi olan Şeyh Kalender Veli, Hacı Ali Turabi ve Seyit Cibali Sultan Ocakları, Şeyh Kalender Veli Ocağı üstünden “Hasan Dede Ocağına” bağlıdır. Hasan Dede Ocağı ise merkezi Arslanbeyli köyü olan “Şeyh Sücaaddin Veli” ocağına bağlıdır. Bu bağlantıların tespit edilmesi Anadolu’da XIII. Yüzyıldan itibaren yoğun örgütlenme faaliyetleri ile bölgenin “Türk-İslam” kültürü ile irtibat kurmasını sağlayan Abdalan-ı Rum zümrelerinin, Anadolu’yu inanç yapıları üzerinden nasıl bir bütünlük içinde “irşad” ettiğini daha açık bir biçimde gösterecektir (Güray, 2012a: 89-93). Bu irşad faaliyetleri için doğa ve Tanrı ile bağlantı kurabilmek adına kullanılan en eski kılavuz olan “müzikten” istifade edilmesi Alevilik temelli kadim âşıklık geleneğinin hem inanç kültürünün yaygınlaşmasında hem de Anadolu içinde makam müziği kültürünün çeşitlenmesi ve taşınmasındaki etkisi daha da açık bir biçimde ortaya çıkacaktır.

Makalede söz konusu edilen ve “Çubuk-Şabanözü” bölgelerindeki özellikle “duvaz-ı imam” ezgilerine temel teşkil eden ezgi yapılarının günümüz “Kırşehir-Keskin” temelli Abdal müzik kültürü örneklerinde de görülmesi ilginç bir durumdur. Anadolu’nun “Türk” ve “İslam” yapıları ile etkileşimini sağlayan “Abdalan-ı Rum” derviş topluluklarının günümüz bakiyeleri olan “Abdal” kültürüne dâhil müzisyenlerin (Güray, 2012a: 89-92; Tekin, 2017: 78), Orta Asya’dan Anadolu’ya taşınan âşıklık geleneğinin ve bunun dini müzik geleneğine yansımalarının temel aktörleri olduğu düşünüldüğü zaman bu ezgilerin dayandığı kadim kökler daha da anlaşılır bir hale gelmektedir. Güray ve Karadeniz tarafından Muharrem Ertaş’ın icrasından incelenen “Kırat Bozlağı’nda” da benzer makamsal sonuçlara ulaşılmış olması (Nota 4), Orta Anadolu bölgesi müzik kültürünü ortaya çıkaran âşık kalıplarına dair ortaklığı ve kadimliği işaret etmesi adına ilginçtir.

Nota 4: Kırat Bozlağı, Açış: Dizi ve Seyir (Güray, Karadeniz, 2018)

5. Değerlendirme ve Sonuç

Çubuk'taki Alevi kültürü tüm gelenekleriyle canlı bir biçimde geleceğe aktarılmaktadır. Bu geleneğin en önemli kısımlarından biri de “cem” gelenekleri ve bu geleneklerin vaz geçilmez bir parçası olan dini musiki örnekleridir. Çubuk ve inanç sistemi açısından irtibat içinde bulunduğu Şabanözü ilçesindeki Alevilik geleneklerini diğer bölgelerdeki uygulamalardan farklılaştırdığı tespit edilebilecek bazı özellikler dikkatimizi çekmiştir. Bu özellikler aşağıda işaret edilmiştir:

1. Hem Çubuk hem de Çankırı ilinin Şabanözü ilçesinin Alevi köyleri için Kalender Veli Ocağı temel bir süre referansı teşkil etmektedir.

2. Buradaki cem törenlerinde Kur'an referanslarının önemli bir ağırlığı olması ve neredeyse buradaki törenlerde Kur'an'ı temel alan bir *virde*'in¹ teşkil edilmesi son derece önemlidir. Bu teamülün oluşmasında muhtemelen temel ocak olarak görülebilecek Kalender Veli Ocağı'nın ardındaki Kalender Veli mitolojisi, bu mitolojiyi besleyen Seyyidlik olgusu hatta Ankara temelli tasavvuf görüşleri ve Hacı Bayram Veli kültü etkili olmuştur.

3. Bölgeye ait cem geleneklerinde önemli bir rol oynayan “yürek hakkı” hizmeti ve bu hizmet ile öne sürülen sırrın musahipler arası paylaşımı ile insanlar arası “paylaşımın” öğütlenmesi Erdebil sürecine ve Şah Hatayi'ye bağlanabilecek bir etkidir². Bu manada bölge Alevilik geleneğinde ‘kurban’ temelli hizmetlere verilen önemin de altı çizilmelidir.

4. Duvaz-ı İmam formu hem Çubuk hem de Şabanözü'nde son derece önemlidir, bu eserlerde bölgeye has bir ezgisel karakter tespit edilebilmektedir. Belirli hizmetlerden diğerine (özellikle kurban temelli hizmetler) geçişte duvaz-ı imam türündeki üç eserin icrası söz konusu türe ve 12 İmam'a dair bölgede oluşmuş olan hassasiyeti ortaya çıkarır.

5. Bölgelerde okunan gülbengler de ciddi bir çeşitlilik içermektedir³.

6. 3 bacının semah dönmesi başka bölgeler ile birlikte Çubuk ve Şabanözü bölgeleri için önemli bir ritüeldir.

7. Söz konusu iki bölgenin Beypazarı, Kalecik ve Eskişehir'in bazı bölgeleri ile iletişimi ve inançsal bağları söz konusudur⁴. Bu durum muhtemelen tüm bu bölgelerin en eski Türkmen yerleşim hatları üstünde olmasından kaynaklanmaktadır.

8. Karcıgar makamı ve barındırdığı ezgi kalıpları her iki bölgenin dini musikisi açısından da temel üretici öge olarak durmaktadır. Bu etki en fazla, bölge adına çok önem arz eden bir dini musiki türü olan “Duvaz-ı İmam” ezgilerinde dikkati çekmektedir. Söz konusu “Duvaz-ı İmam” ezgilerini oluşturan makam kalıplarının önemli bir kısmı kaynaklarda XV. Yüzyıl nazariyat geleneğine kadar takip edilebilmektedir. Bu durum incelenilen müzik kültürünün dayandığı kadim gelenek ile ilgili bir fikir verebilmektedir.

Alevilik geleneği, XI. Yüzyıldan beri devam eden Anadolu'nun "Türk ve İslam" kültürleriyle buluşma ve kaynaşma tarihinin adeta kültürel bir şahidi olmuştur. Bu şahitliğin en önemli örnekleri, Alevilik'te "insan-evren-Tanrı" tasavvurunu anlamak adına en kadim ve önemli kılavuzluğu ortaya koyan "dini müzik" örneklerinde gizlidir. Söz konusu dini müzik örneklerinin araştırılması ve incelenmesi Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen âşıklık ve müzik geleneklerini anlayabilmek adına büyük önem teşkil etmektedir. Özellikle Çubuk ve Şabanözü'nün önemli merkezlerinden birini oluşturduğu "Orta Anadolu" temelli Türkmen Alevi ocakları söz konusu kadim mirasın günümüzdeki en ciddi temsilcileridir. Bu bölgelerde halen güçlü bir biçimde temsil edilmeye devam edilen cem gelenekleri Anadolu'nun geçmişini, geleceğe bağlayabilecek en önemli manevi yolu işaret etmektedir.

Sonnotlar

1. Kaynak kişiler 2012 yılındaki görüşmede "Cem töreninin" asayişini sağlayan "gözcünün" "törenin tüm işleyiş ve erkânını yürüten dede ve törenin müzikal açıdan aktısını sağlayan zakir" ile beraber törenin en önemli görevlilerinden olduğunu işaret etmişlerdir.
2. Bu iki cem yapısının anlam ve erkân açısından benzerliğine Çağlayan da dikkat çekmiştir (2017: 88).
3. Bu gelenek ile ilgili farklı bir örnek için bkz. (Çağlayan, 2002). Söz konusu duvaz-i imam yapılarının müzikal karakteri makale içinde de tartışılacaktır.
4. Musahiplik ile ilgili benzer uygulamalar Anadolu'da çeşitli bölgelerde de görülebilmektedir (Ersal. 2011a:1058-1083).
5. Bu noktada Zakir Dalkılıç, Aleviler tarafından Kerbela hadisesinin "müsebbibi" olarak adde edilen "1. Muaviye bin Ebu Süfyan (602-680)" ile ilgili olarak zaman zaman "olumlu" ifadelerin kullanılmasını eleştirmiştir (KK-2, 2012).
6. Hel'eta Suresine hem "sosyal paylaşım" hem de "devir" kavrayışı ile ilgili gönderme yapan bu şiir, bu yönüyle Ankara'daki divan şiiri kültürüne ve bu kültürün müzikal yansımaları olan divanlara da gönderme yapmaktadır (Güray, 2017a: 151). Şiir Çağlayan tarafından "Ali" mahlasıyla yayımlanmıştır (Çağlayan, 2017: 163).
7. Sözlerinin "Budala İsmail'e" ait olduğu söylenen (KK-1, KK-2, 2012) "Duvaz-ı İmam" ezgisi Battal Dalkılıç'ın icrasından Cenk Güray tarafından notaya aktarılmıştır. Notalar elektronik ortama Deniz Şahin tarafından geçirilmiştir. Portedeki bemol işareti belirli bir "entervalde" oynak olan, yani "ezginin gidişine göre" tizleşip, tekrar pestleşebilen bir bemolü yansıtmaktadır.
8. Söyleşide bulunulan kişiler tarafından aktarılan bilgiler arasında Bektaşî inancına bağlı grupların da Cem başlangıçlarında Kuran-ı Kerim (İhlas Suresini içerecek bir şekilde) okudukları ve mezheplerinin Caferî olduğu da vardır (KK-1, KK-2, 2012).
9. Muhtemelen bu köyün ismi de erken dönem (XII.-XIII. Yy) Abdalan-ı Rum dervişleri içinde kabul edilen Dede Garkın'dan gelmektedir (Güray, 2012a: 91).
10. Bu ezgi çekirdekleri temelli analiz tipi ile ilgili uygulamalar için Cenk Güray'ın Bin Yılın Mirası / Makamı Var Eden Döngü: Edvar Geleneği adlı eserinin 116-137. sayfaları arasındaki kısmı ile Ertuğrul Bayraktarkatal ve Okan Murat Öztürk'ün "Ezgisel Kodların Belirlediği Bir Sistem Olarak Makam Kavramı - Hüseyini Makamının İncelenmesi" adlı eserleri incelenebilir.
11. Belirli zamanlarda manevi bir görev olarak düzenli okunan ayet, esma-i hüсна veya dualar. (Güray, 2017a: 153)
12. Daha detaylı bilgi için: Ersal, Mehmet. (2017). Alevilik, Kavramlar ve Ocak Sistemi: Çubuk Havzası Örneği. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları Araştırma Dizisi 25.

13. Daha detaylı bilgi için: Ersal Mehmet ve Serpil Ersöz. (2013). “Alevi Gülbenglerinin Temel Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, G.Ü. Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 65, 53-80.

14. Daha detaylı bilgi için: Ersal, Mehmet. (2011a). “Alevilik İnanç Sistemindeki Ritüelik Özel Terimler: Musahiplik”, Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/1, Spring, 1067-1078.

*Ali Fuat Aydın ve Deniz Şahin’e sonsuz teşekkürler...

Kaynaklar

1. Sözlü Kaynaklar

KK-1: Arif Hikmet Dalkılıç, 1937 doğumlu, dede, ilköğretim, emekli, 1.07.2012, Susuz Köyü, Çubuk, Ankara.

KK-2, Battal Dalkılıç, 1948 doğumlu, zakir, Akşam Sanat Okulu, emekli, 1.07.2012, Susuz Köyü, Çubuk, Ankara.

(KK-1 ve KK-2 ile ilgili görüşmeler: Çubuk Alan Araştırması, UNESCO-Türkiye-Kazakistan Ortak Müzik Etkileşimi Projesi, UNESCO Türkiye Milli Komitesi, Armağan Elçi, İsmet Doğan, Evrim Ölçer Özünel ve Dilek Türkyılmaz ile beraber (2012)).

2. Yazılı Kaynaklar

Arslanoğlu, İbrahim. (1998). “Çubuk Yöresi Aleviliğinde Dar Kurbanı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 6, 11-34.

—.(1999). “Çubuk Yöresi Alevi Ocakları ve Kurucuları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 10, 61-73.

—.(2001). “Çubuk Yöresi Alevi Köyleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 18, 75-118.

Avcı, Mustafa Onay ve Mehmet Kayan. (1978). *Bütün Yönleriyle Yeşil Çubuk*. Ankara: Çubuk Sosyal Yardım ve Köylere Hizmet Birliği Yayını.

Bayraktarkatal, Ertuğrul ve Okan Murat Öztürk. “Ezgisel Kodların Belirlediği Bir Sistem Olarak Makam Kavramı - Hüseyini Makamının İncelenmesi”. *Porte Akademik Makam Çalışmaları Özel Sayısı* (Şubat 2012), 24-59.

Çağlayan, Alper. (2017). *Kur’an ve Ehl-i Beyt Kaynaklı Alevi Yolunda Erkan-Çubuk Yöresi Örneği*. İstanbul: Dörtkapı Yayınları Alevi Erkânı Dizisi.

—.(2018) “Çubuk Yöresinde Erkan”. Erişim tarihi: 8.11.2018. http://uludivan.de.tl/45_-EK-d--5.htm.

Çalık, Sıddık. (2016). “Çubuk Sele Köyü’nde Bir Alevi Ocağı: Kalender Dede Tekkesi”, *Bütün Yönleriyle Çubuk Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Der. Hüseyin Çınar, Tekin Önal. Ankara: Çubuk Belediyesi-AYBÜ, 181-190.

- Demir, Arif ve Cenk Güray. (2016). “Çubuk ve Çevresinde Dini Musiki Yaklaşımları”. *Bütün Yönleriyle Çubuk Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Der. Hüseyin Çınar, Tekin Önal. Ankara: Çubuk Belediyesi-AYBÜ, 229-250.
- Elçi, Armağan. (2011). “Duvazlar/Duvazımlar Üzerine Bir Müzikal Çerçeve”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 57, 131-174.
- . (2017) *Çubuk-Şabanözü Merkezli Alevi Ocaklarında Cem Zakirliği*. Ankara: Gazi Yayınevi.
- Elden, Bektaş. (1997). “Susuz Köyü”. *Aydost Gazetesi*, sayı: 1, Ankara.
- Ersal Mehmet ve Serpil Ersöz. (2013). “Alevi Gülbenglerinin Temel Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 65, 53-80.
- Ersal, Mehmet. (2011a). “Alevilik İnanç Sistemindeki Ritüelik Özel Terimler: Musahiplik”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1, Spring, 1067-1078.
- . (2011b). “Alevi Cem Zakirliği: Battal Dalkılıç Örneği”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* (Alevi-Bektaş Kültür Enstitüsü, Almanya), 1, 188-205.
- . (2017). *Alevilik, Kavramlar ve Ocak Sistemi: Çubuk Havzası Örneği*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları Araştırma Dizisi 25.
- Güray, Cenk vd (2010). *Anadolu’da İnanç ve Müzik İlişkisi: Bir Sonsuz Devir* (Kitap ve CD). Ankara: T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları-Ekol Ajans-Metropol Müzik içinde (Erdem Şimşek-Duvaz-ı imam-Kudret Kandilinde Parlayıp Duran).
- Güray, Cenk ve İsmet Karadeniz. (2018). “Horasan’dan Keskin’e Bir Çılgılık: Muharrem Ertaş”, IX. Uluslararası Hisarlı Ahmet Sempozyumu (Müzik Teorileri) Analiz Atölyesi-Sözlü Sunum, Kütahya: Kütahya Güzel Sanatlar Derneği-Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuarı.
- Güray, Cenk. (2012a). “Anadolu’daki İnanç ve Müzik İlişkisinin Semâ-Semah Kavramları Çerçevesinde İncelenmesi”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- . (2017a). “Ankara’da Türk Din Musikisi”. *Anadolu’nun Sırlı Sesi: Müziğiyle Ankara*. Der. Ömer Türkmenoğlu. Ankara: Ankara Kalkınma Ajansı Yayınları, 146-163.
- . (2017b). *Bin Yılın Mirası-Makamı Var Eden Döngü “Edvâr Geleneği”* (2. Baskı). İstanbul: Pan Yayıncılık.

- . (2018). “Çubuk Bölgesi Alevi Köylerindeki Cem Geleneklerine ve Bu Kapsamdaki Dini Musiki Uygulamalarına Bir Bakış”. *Bütün Yönleriyle Çubuk ve Çevresi 2. Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ankara: Çubuk Belediyesi-AYBÜ, 549-565.
- Karadeniz, M. Ekrem. (1983). *Türk Müsîkîsinin Nazariye ve Esasları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karahasanoğlu Songül ve Elif Damla Yavuz. (2015). *Müzikte Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: İTÜ TMDK Yayınları.
- Kutluğ, Yakup Fikret. (2000). *Türk Musikisinde Makamlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tekin, Ezgi. (2017). “Ege Abdalları ve Müzik Gelenekleri”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uludemir, Muammer. (1995). *Eskişehir Semahları*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yaman, Ali. (2007). *Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi*. İstanbul: Nokta Yayınları.
- Yaman, Mehmet. (2011). *Alevilik-İnanç, Edep, Erkân*. İstanbul: Demos Yayınları.

